

TUSSEN COGNITIE EN CULTUUR

Jan Abbink

Wat is er mooier dan onderzoek doen op het snijpunt van filosofie en empirische wetenschap? Zeker wanneer dat ook nog eens gebeurt onder haast ideale werkomstandigheden? Jan Abbink portretteert een academisch paradijsje: de Research Group Cognitive Anthropology van het Max Planck Instituut in Nijmegen.

HOLLAND INTERNATIONAL

Sinds 1991 is er onder auspiciën van de Duitse *Max Planck Gesellschaft* (MPG) in Nijmegen een onderzoeksgroep aan het werk op het gebied van de cognitieve antropologie: de *Research Group Cognitive Anthropology* (RGCA)¹. Waarom in Nijmegen? Omdat zich daar de Nederlandse hoofdvestiging van de MPG bevindt (het *Institut für Psycholinguistik*) en er dus al een infrastructuur aanwezig was. Oorspronkelijk werd de groep (*Forschungsgruppe Kognitive Anthropologie*) opgezet door de MPG in Berlijn in 1989. De MPG is op dit moment de grootste semi-gouvernementele financier van wetenschappelijk onderzoek in Duitsland, groter nog dan de *Deutsche Forschungsgemeinschaft* en dat wil wat zeggen. Zij krijgt haar geld uit diverse bronnen, zowel van de Bondsregering en de Lander-regeringen als (het is niet anders) van enige boegbeelden van het kapitalisme in Duitsland. BMW, Volkswagenwerk, en andere ondernemingen maken donaties, gelukkig een beperkt deel van het totaal. De MPG vervult een vitale stimulerende invloed op het fundamenteel-wetenschappelijk onderzoek in Duitsland. Dit soort grootse onderzoeksorganisaties is in Nederland onbekend, ja misschien ondenkbaar². De RGCA, waarvan de meeste medewerkers ook in enkele andere projecten van het MPI deelnemen, zal dit jaar verder worden geïncorporeerd als vierde onderzoekseenheid van dit instituut.

Theoretische dialoog

De RGCA is een fascinerende groep waar baanbrekend onderzoek gedaan wordt in de frontlijn van de antropologie. Een opvallend punt is de sterk interdisciplinaire werkwijze. Er is een actieve wetenschappelijke wisselwerking met de cognitiewetenschap, met psychologie en vooral met linguïstiek. De meeste vaste en tijdelijke medewerkers van de groep hebben net als directeur S. Levinson³ een taalkundige of een gecombineerde taalkundige en antropologische opleiding. Cognitieve antropologie zou men kunnen om-

schrijven als onderzoek naar de relatie tussen cultuurverschillen en cognitiepatronen, waarbij de wisselwerking tussen psychologische 'constanten' (die alle mensen geacht worden te delen) en socio-culturele variatie als uitgangspunt wordt genomen. In de laatste tien tot vijftien jaar heeft deze richting zich - met uiteraard voorlopers in de vooral in de VS ontwikkelde *psychological anthropology* (zie Bock 1988, 1994) alsook de *ethno-science* (vgl. de fascinerende studie van D'Andrade 1995) - gestaag ontwikkeld. De resultaten brengen steeds meer aan het licht over de complexiteit van cultuur en sociaal gedrag. Het is een specialisatie die in Engeland, Frankrijk, Duitsland en de VS wel, maar in Nederland jammergenoeg niet goed vertegenwoordigd is⁴. Evenmin wordt er diepgaande aandacht aan besteed in de bestaande antropologie-opleidingen in ons land.

Het uitgangspunt van de RGCA is, zo zegt ook onderdirecteur Gunter Senft, een productieve theoretische dialoog tussen antropologie en de drie bovengenoemde disciplines. De meer universalistisch georiënteerde psychologie en taalkunde hebben te weinig oog voor het theoretisch belang van cultuur en cultuurverschil, terwijl antropologie een betere theorie van menselijke cognitie moet ontwikkelen c.q. gebruiken om culturele diversiteit te verklaren. De disciplines kunnen elkaar dus op essentiële punten aanvullen. De aard van de wisselwerking van het aangeborene ('biologie') met het aangeleerde ('cultuur') kan hopelijk zo op een betere, en meer empirisch verantwoorde wijze, worden begrepen.

Ruimte

De RGCA heeft twaalf vaste medewerkers, van wie zes kern-onderzoekers. Daarnaast zijn er zo'n veertien tijdelijke en gastmedewerkers, gerecruteerd uit de gehele wereld, strikt op basis van verdienste. Vijf van hen werken aan een proefschrift. Alle medewerkers zijn na felle competitie geselecteerd. (Op twee vacatures

voor senior-onderzoekers kwamen destijds ca. vierhonderd sollicitaties binnen.) Er zijn geen Nederlanders bij de wetenschappelijke staf - mogelijk vanwege het juist genoemde feit dat een gedegen traditie van cognitieve antropologie hier te lande heeft ontbroken.

Het huidige onderzoeksprogramma heeft het volgende hoofdthema: de beschrijving en conceptualisering van 'ruimte' en ruimtelijke vormen in taal, in cross-cultureel perspectief. Dit onderwerp heeft een direct verband met interessante filosofisch-epistemologische kwesties, zoals de vermeende universaliteit van de Kantiaanse tijd en ruimte-categorieën (zie Levinson & Brown 1994). Ook grijpt het bij voorbeeld terug op de discussie over de Sapir-Whorf hypothese (populair gezegd 'de grenzen van mijn taal zijn de grenzen van mijn wereld', onder anderen aangehangen door Wittgenstein). Hierbij wordt ook onderzocht wat de reikwijdte is van 'cultuur' in gedrag en in cognitie, en hoe 'cultuur' wordt overgedragen.

Deelthema's zijn: * typologie van ruimtelijke systemen (zo kan men een 'absoluut' versus een 'relatief' systeem van ruimte onderscheiden, zie onder); * de acquisitie van ruimtelijke en relationele concepten; * lexicale semantiek; * classificatie; * grammaticalisatie, en * de niet-linguïstische representatie van ruimte⁵.

Het linguïstische element in deze onderzoeksthema's overheerst duidelijk, maar het waardevolle aspect van het RGCA-onderzoek als geheel is de systematische toetsing van taal-theoretische voorspellingen aan cultureel divers materiaal. Hoewel het onderzoek af en toe empirisch lijkt, zich steeds meer toelegend op deelproblemen, is dit volgens de onderzoekers toch niet het geval. Men toetst gericht bepaalde delen van taal- en cognitietheorieën en exploreert in hoeverre cultuurverschillen mogelijk cognitieve gevolgen hebben. Het voert te ver hier nu op in te gaan, maar vele uitkomsten zijn opmerkelijk. Eén voorbeeld⁶: in het Guugu-Yimidjirr (een Australische *Aboriginal* taal en etnische groep) bestaan geen prepositie-achtige locatievoren ('naast', 'vóór', 'achter'). Men heeft geen relatieve of intrinsieke locatie-aanduidingen maar absolute, bij voorbeeld 'het kopje staat ten noorden van de fles'. Die absolute oriëntatie impliceert dat men een uitgebreid gebarensysteem voor plaats, richting en ondubbelzinnige referentie nodig heeft. Verhalen over gebeurtenissen - ook die in het verleden - moeten dus juist georiënteerd zijn ten opzichte van de absolute coördinaten van de omgevingen waarin ze zich hebben afgespeeld. Psychologisch betekent dit dat het systeem mentale *dead reckoning* vereist en dat ruimtelijke structuren en hun inferenties in het geheugen zijn gecodeerd in absolute coördinaten. Dat houdt in dat de taalkundige eigenaardigheden een niet-taal-

kundige conceptuele structuur bepalen. Wat betreft het culturele aspect impliceert dit systeem dat interactievaardigheden in die cultuur de beheersing van de historische en sociale associaties van landschapkenmerken veronderstellen: het landschap is een mnemonisch systeem voor sociale geschiedenis. Dit systeem, duidelijk weerspiegeld in de formele structuur van de taal, weerlegt de eerdere generalisaties van psychologen en taalkundigen die uitgingen van de universaliteit van relatieve menselijke ruimtelijke categorisering gebaseerd op de positie van het subject.

**foto: F. Schellekens /
Hollandse Hoogte**

Onderzoek voorop

Medewerkers van de RGCA hebben de mogelijkheid zeer geregeld veldonderzoek te doen. Dit wordt gedaan in uiteenlopende landen. Onder de in totaal achttien onderzochte (ongeschreven) talen zijn Tzeltal en het verwante

Tzotzil (in Tenejapa, Chiapas, Mexico), Mopan Maya, Yucatec (Mexico), Kilivila (Trobriand-eilanden, Nieuw Guinea), Yupno (Papua New Guinea), Guugu Yimidhirr en Aranda (Australië). Meer recentelijk is ook onderzoek gestart naar Tamil en Japans. Aangezien niet alle talen even interessant zijn om de relativiteit en diversiteit van bij voorbeeld ruimte-categorisering te onderzoeken, is de keuze van een taal van groot belang en vaak gebaseerd op reeds bekend werk. Zo is er in het geval van Tzeltal en Tzotzil de opmerkelijke studie van Brent Berlin uit 1968. Verder zijn de medewerkers geselecteerd op grond van hun eerdere werk en/of hun onderzoeksvoorstel voor een bepaalde taal.

Hoewel de leden van de RGCA af en toe lezingen en gastcolleges verzorgen, hebben zij geen regulier onderwijsprogramma. De dagtaak bestaat hoofdzakelijk uit onderzoek doen en publicaties voorbereiden. Wel zitten de kernleden in de belangrijke vakgebiedsnetwerken als adviseurs, beoordelaars of als betrokkenen bij onderzoeksprojecten. Hun eigen projecten staan echter voorop; er zijn geen gezamenlijk opgezette programma's met andere instellingen. De groep fungeert ook niet als een *research school* die een Ph.D.-opleiding verzorgt. De vijf Ph.D.-studenten die er werken zullen elders promoveren.

De RGCA (en het MPI) valt niet onder een Universiteit en dus ook niet onder enige vakgroep of onder een verdeelde en eeuwig om geld vechtende faculteit. Zij heeft een goede eigen infrastructuur met eigen secretariaat, medewerkers voor tekst-editing, een gespecialiseerde bibliotheek, een goed voorziene research-technische afdeling met alle nodige eigen apparatuur (video-camera's, bandopname-apparaten, Unix netwerk, scanners, de gebruikelijke werkcomputers en veldwerk laptops met de benodigde software), en een eigen gastenhuis voor bezoekers. Het budget is ruim: 'Dat moet ook', zegt Senft, '...als je goed en origineel onderzoek wil doen.'

Voor het veldonderzoek heeft men gedeeltelijk eigen methoden ontwikkeld. Zo is er een *Space Kit*, een in principe 'cultuurvrije' set van technieken en elicitatie-tests om taalkundige categorisering van ruimte in diverse talen te meten. Tevens is er een set van technieken om non-verbale communicatie te meten. Het nieuwste is de *Gesture kit* voor de studie van gebaren, een nieuw aandachtsveld.

Het lijkt, kortom, een academisch paradijsje. Volgens Gunter Senft is die indruk ook wel juist: '...Het is wel een beetje vreemd om dat zelf zo te zeggen, maar het is echt een elite-instituut (...). De belangrijkste wetenschappelijke taak van de groep is de toetsing en

ontwikkeling van nieuwe ideeën en theorieën.' Hij benadrukt verder dat dit een unieke kans is en dat gestreefd wordt naar een goede combinatie van breed empirisch en theoretisch onderzoek. 'Dat we hiertoe in staat zijn gesteld is een grote uitdaging die we serieus nemen (...); we kunnen een fundamentele bijdrage leveren aan de menswetenschappen'

Van vitaal belang

Het werk van de RGCA - dat gepubliceerd wordt in een eigen serie *Working Papers* en vervolgens in internationale tijdschriften en boeken - heeft duidelijk gemaakt dat de relaties tussen taal, cognitie en gedrag veel complexer zijn dan altijd werd gedacht. Resultaten van de RGCA hebben enkele geliefde psychologische en taalkundige basisassumpties, geformuleerd vanuit een veelal Eurocentrisch perspectief en vaak op basis van de Indo-Germaanse talen, overtuigend weerlegd. Dit leidt volgens Senft echter niet per sé tot vijandigheid van *hard-core* psychologen of linguïsten. Er is juist in toenemende mate belangstelling voor dit soort cross-cultureel, exploratief en toetsend werk, en de resultaten geven nieuwe impulsen aan psycho-linguïstisch onderzoek. Men bezoekt ook elkaars congressen en publiceert in elkaars tijdschriften.

Het onderzoek van de RGCA is bovenmatig interessant en van vitaal belang voor theorievorming en voor het beantwoorden van basisvragen over de menselijke cognitie in cultureel perspectief. Het sluit aan bij belangrijke hedendaagse discussies over de rol en reikwijdte van taal en conceptualisering. Het is uiteraard geen *grand theory* die zich bezighoudt met wereldwijde historische en sociale processen, maar een onderzoek naar pan-menselijke kenmerken van psyche en cultuur. Nu hoort men al de opmerkingen van degenen die direct maatschappelijk relevant onderzoek willen en dit soort fundamenteel onderzoek '...niet zien zitten'. Nog afgezien van het bedenkelijk gebrek aan kennis en wetenschappelijke openheid dat uit zo'n opmerking zou spreken, is dit onderzoek uiteraard principieel van maatschappelijk belang zolang er zulke grote problemen zijn in het onderwijs aan mensen met een andere culturele achtergrond, in de co-existentie van cultuurgroepen, in inter-etnische verhoudingen, in de productie van groepsstereotypen en van gewelddadig gedrag voortkomend uit conflicterende cultuurocodes. Senft stelt dat de onderzoekers van de RGCA op grond van reeds langdurig verblijf in de lokale gemeenschap een goede band hebben met de leden en hun vrijwel volledige medewerking krijgen. Een goede band zal ook

Het lijkt, kortom, een academisch paradijsje.

meestal een voorwaarde zijn om goede onderzoeksgegevens te krijgen. Behoeft het nog betoog dat het onderzoek dat zichzelf wel direct maatschappelijk relevant acht, er zelf niet meer aan heeft bijgedragen om bestaande problemen in de wereld op te lossen? Oplossingen liggen nooit voor de hand. Maar het aangeven van minimaal vereiste kennis en daarmee van verschillende beleidsmogelijkheden blijft een vereiste. Het soort onderzoek zoals gedaan door de RGCA kan daarom niet genoeg ondersteund worden.

Noten

- 1 Wundtlaan 1 6525 XD Nijmegen Tel 024 3521911, e mail cogant@mpi.nl
- 2 NWO WOTRO en de KNAW zijn hooggewaardeerde fantastische instanties maar hebben veel te weinig te besteden. Daarnaast heeft Nederland voor het op peil houden van de nationale wetenschappelijke onderzoekscapaciteit en productie eigenlijk ook een solide onderzoeksorganisatie nodig naar het voorbeeld van de Franse CNRS.
- 3 Pas benoemd als bijzonder hoogleraar algemene taalwetenschap aan de KUN.
- 4 Een van de uitzonderingen is het interessante en controversiële werk over kleurclassificatie van Dr B. Saunders en Dr J. Van Brakel (RUI Utrecht).
- 5 In het laatste Jaarverslag (over 1994) wordt het

RGCA onderzoek beschreven in twee hoofdstukken 'Space' (pp 65-88), en 'Gesture' (89-92).

- 6 Zie Cognitive Anthropology Research Group at the Max Planck Institute for Psycholinguistics, Introductory Booklet 1955/96 Nijmegen 1995 (RGCA).

Literatuur

- B. Berlin *Tzeltal Numeral Classifiers: A Study in Ethnographic Semantics* - Den Haag/Paris Mouton, 1968
- Ph. K. Bock, ed. - *Rethinking Psychological Anthropology* - New York/Oxford W. H. Freeman 1988
- Ph. K. Bock, ed. *Handbook of Psychological Anthropology* - Westport Greenwood Press 1994
- R. A. d'Andrade *The Development of Cognitive Anthropology* Cambridge Cambridge University Press, 1995
- S. C. Levinson & P. Brown *Immanuel Kant among the Tenejapans: anthropology as empirical philosophy* In *Ethos* 2 (1994) 1-3-41
- Max Planck Institut für Psycholinguistik *Annual Report 1994* - Nijmegen MPI, 1995 □

Jan Abbink is verbonden aan de Vakgroep Culturele en Sociale Antropologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen en aan het Afrika Studiecentrum van de Rijksuniversiteit Leiden.

in de SISWO Vraagbaak op Internet

Subsidies

Beurzen

Prijzen

Dissertaties

Oraties

Afscheidscolleges

Congressen

Oproepen

Call for Papers

Cursussen

Adressen

In de UvAWIS bij: Para- en Interuniversitaire Instituten

In het NL-menu: Online Databank Diensten

E-mail: gopher@siswo.uva.nl